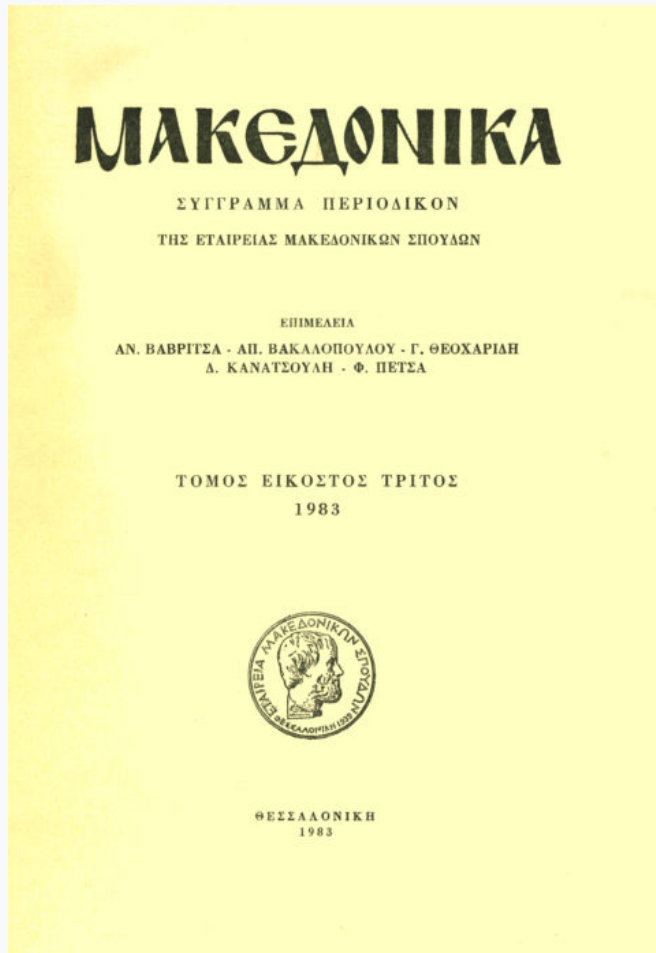

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Άγαλμα καθισμένης γυναικείας μορφής στο μουσείο της Πέλλας

Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδίη

doi: [10.12681/makedonika.340](https://doi.org/10.12681/makedonika.340)

Copyright © 2014, Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδίη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμήτρου-Μεντεσιδίη Γ. (1983). Άγαλμα καθισμένης γυναικείας μορφής στο μουσείο της Πέλλας. *Μακεδονικά*, 23(1), 273–280. <https://doi.org/10.12681/makedonika.340>

ΑΓΑΛΜΑ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΜΟΡΦΗΣ
ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ*

Το μαρμάρινο άγαλμα γυναικείας μορφής καθισμένης σέ βράχο, που κοσμεί σήμερα το Μουσείο της Πέλλας, είναι τυχαίο εύρημα και προέρχεται από οικόπεδο του χωριού Παλιά Πέλλα¹.

Λείπει το επάνω από τη μέση μέρος του σώματος, που έσπασε λοξά, λίγα εκατοστά πάνω από τον ομφαλό (βλ. πίν. 1α). Λείπουν ακόμα τα πρόσθετα τμήματα στα πόδια της μορφής. Στη θέση του άκρου αριστερού ποδιού υπάρχει βαθύς τόρμος, βάθους 0,04 μ., και διακρίνονται ελαφρά χτυπήματα μέ βελονάκι στην επίπεδη επιφάνεια. Ένας μικρότερος τόρμος, βάθους 0,004 μ., βοήθησε στη στερέωση ενός τμήματος των δακτύλων του δεξιού ποδιού. Σπασίματα μεγάλα υπάρχουν στις πτυχές του ιματίου στην περιοχή της κοιλιάς, καθώς και στις απολήξεις του στην αριστερή πλευρά. Εδώ, σε αντίθεση με τη δεξιά πλευρά, όπου οι αποκρούσεις δεν είναι πολλές (βλ. πίν. 2α), η φθορά είναι μεγαλύτερη, επειδή προφανώς το άγαλμα, πεσμένο από την άλλη πλευρά, δεν προστατευόταν από μεγάλη επίχωση. Αποτέλεσμα ήταν να το φτάνει το άροτρο και να το χαράζει συνεχώς. Η φθορά είναι ευδιάκριτη τόσο στην επιφάνεια του βράχου, όπου κάθεται η μορφή, όσο και πιο πάνω, στο τμήμα του ιματίου που πέφτει πάνω σ' αυτόν (βλ. πίν. 2β).

Το μάρμαρο είναι λευκό λεπτόκοκκο². Η επιδερμίδα του αγάλματος, εκτός από ελάχιστες αποκρούσεις, π.χ. στον αριστερό μηρό, διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση.

Το γλυπτό είναι δουλεμένο από όλες τις πλευρές· έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,82 μ³. Για τη στήριξή του στο Μουσείο τοποθετήθηκε κάτω

* Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Φ. Μ. Πέτσα για την άδεια της δημοσίευσης του γλυπτού. Ευχαριστώ επίσης την κ. Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου για τις πολύτιμες συμβουλές της, καθώς και τους κ. Θ. Καράγιωργα, κ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη και κ. Γ. Ακαμάτη για τις χρήσιμες υποδείξεις τους.

1. Έχει αριθμό δελτίου καταγραφής ΓΛ 11, χώρο προέλευσης το οικόπεδο Γ. Κουτσού και μεταφέρθηκε κατά το 1954 στο Κοινοτικό Κατάστημα από τον κ. Φ. Πέτσα, «Μακεδονικά» 7 (1967) 306 και σημ. 2.

2. Ο καθηγητής κ. Γ. Δεσπίνης παρατήρησε ότι μοιάζει πάρα πολύ με το πεντελικό μάρμαρο.

3. Στην πρώτη παρουσίασή του (BCH, 1955, Chron., 316) αναφέρεται ότι έχει ύψος 0,86 μ.

από το βράχο ένα ορθογώνιο μπλοκ¹, που μαζί με το κάτω μέρος του αγάλματος πατά σε μια τσιμεντένια βάση². Ο βράχος, στο τμήμα που κάθεται η μορφή, δεν έχει σ' όλο το μήκος το ίδιο ύψος, αλλά κυμαίνεται από 0,14 μ. μέχρι 0,18 μ. Από όσο μπορούσαμε να δούμε μετά την αφαίρεση του γύψου (βλ. σημ. 2), η κάτω επιφάνεια του βράχου που σήμερα στηρίζεται στο ορθογώνιο μακρόστενο μπλοκ είναι αδρά δουλεμένη με βελόνι και διακρίνουμε τέσσερα αυλάκια που σημαίνουν κόψιμο του μαρμάρου. Ίχνη γόμφωσης δεν διακρίναμε. Με το βελόνι επίσης είναι δουλεμένη και η επιφάνεια πίσω από τα σκέλη της μορφής (βλ. πίν. 2α), ενώ δεξιά και αριστερά έχουν λειανθεί τμήματα της επιφάνειας αυτής με μέγιστο πλάτος 0,10 μ. και 0,08 μ. αντίστοιχα. Στο τμήμα πίσω και κάτω από την απόληξη του ιματίου (βλ. πίν. 2β) υπάρχουν πολλά ραγίσματα. Μετά τις παρατηρήσεις αυτές, οι πιθανές εξηγήσεις που μπορούν να δοθούν είναι δύο: Πρώτο ότι ο βράχος που αρχικά θα έφτανε μέχρι τα άκρα πόδια της μορφής έσπασε και αναγκάστηκαν να τον αφαιρέσουν και δεύτερο ότι στην αφαίρεση του τμήματος αυτού υπαγόρευε το αρχικό στήσιμο σε κάποιο αναβαθμό.

Δεξιά μας, πάνω στο βράχο, υπάρχει μικρός σιδηρένιος γόμφος, τετράγωνης διατομής, διαστάσεων $0,004 \times 0,004$ μ. Στην επιφάνεια γύρω από το γόμφο δεν διακρίνεται καμιά ιδιαίτερη επεξεργασία και η παρουσία του εδώ είναι προβληματική (βλ. πίν. 2β).

Η μορφή, ντυμένη με διάφανο ιωνικό χιτώνα και ιμάτιο, προβάλλει το αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί βρίσκεται πιο πίσω. Ο χιτώνας εμφανίζεται κάτω από το ιμάτιο, στο τμήμα ανάμεσα στα πόδια της. Οι πτυχές του στο σημείο αυτό είναι βαθιές, οι περισσότερες κατακόρυφες. Στο πάνω μέρος διακρίνονται ελάχιστα ίχνη των πτυχών του χιτώνα, αριστερά και δεξιά επάνω στους δυο γοφούς. Έτσι έχει κανείς την εντύπωση ότι η κοιλιά και οι γοφοί είναι γυμνά. Το ιμάτιο ανεβαίνει μέχρι το κάτω μέρος της κοιλιάς και το πέρασ του αποτελούν δυο συστάδες πτυχών, από τις οποίες

1. Το μπλοκ αυτό, που χρειαζόταν για να «καθήσει» το άγαλμα, έχει ύψος στην αριστερή πλευρά 0,38 μ. και στη δεξιά 0,355 μ. Για να ισορροπήσει προφανώς το άγαλμα σε ένα επίπεδο (βλ. πίν. 2α, β) τοποθετήθηκε γύψος στην επιφάνειά του, κάτω από το δεξιό τμήμα του βράχου, καθώς και στη βάση, κάτω από τα πόδια της μορφής.

2. Πιστεύουμε ότι για το σωστότερο στήσιμο του αγάλματος πρέπει να γίνει προσπάθεια το πίσω μέρος του σώματος της μορφής που κάθεται στο βράχο να βρεθεί, όσο αυτό είναι δυνατό, σε οριζόντια γραμμή. Επειδή όμως λόγω ελλείψεως ειδικευμένου τεχνικού προσωπικού δεν είναι για την ώρα δυνατό να ξαναστηθεί από την αρχή το γλυπτό, επιχειρήσαμε μόνο την αφαίρεση του γύψου. Παρατηρήσαμε τότε ότι τό άγαλμα «πήρε» ύψος 0,02 μ., ενώ συγχρόνως έμεινε κενό κάτω από τα πόδια της μορφής (βλ. πίν. 1α, ενώ ο 1β πάρθηκε πριν την αφαίρεση του γύψου), που οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι η τσιμεντένια βάση, πάνω στην οποία πατούν, δεν έχει το ίδιο ύψος σ' όλο της το πλάτος.

η μια πέφτει επάνω στον αριστερό μηρό και η άλλη πάνω στο βράχο (βλ. πίν. 1α).

Παρατηρώντας το τμήμα του σώματος που καλύπτεται από το ιμάτιο, διαπιστώνουμε ομάδες πτυχώσεων που το τονίζουν και το αναδεικνύουν. Ολόκληρο το αριστερό σκέλος περικλείεται μέσα σ' ένα ελλειψοειδές σχήμα που δημιουργείται από πλατιές πτυχές, οι οποίες έχουν την αρχή τους στο δεξί γόνατο, κατεβαίνουν μέχρι τον αστράγαλο του αριστερού ποδιού και συγκλίνουν με το μάξιμα του ιματίου σε ένα φωτοσκιασμένο σύνολο πέντε πτυχών, στο πάνω μέρος του σκέλους. Αυτό το σχήμα τονίζεται περισσότερο από την πλατιά επιφάνεια της αριστερής πλάγιας πλευράς, την οποία καλύπτουν ρηχές, ημικυκλικές ή απλά καμπύλες πτυχές και στο δεξιά από την καμπύλη απόληξη του ιματίου. Επιπλέον, σε αντίθεση με τον αριστερό μηρό, το ιμάτιο πέφτει βαρύ πάνω στο δεξιά με ιρείς φαρδιές αναδιπλώσεις, οι οποίες στη συνέχειά τους, ανάμεσα στα σκέλη, αναλύονται σε διπλές και τριπλές πτυχές. Η τρίτη, στο ύψος των γονάτων, σχηματίζει ένα τριγωνικό σχήμα με τις κορυφές των τριγώνων προς τα κάτω.

Στο πίσω μέρος της μορφής, το ρούχο είναι σχετικά αδρά δουλεμένο (βλ. πίν. 3). Οι ακμές των πτυχών είναι στρογγυλεμένες και συγκλίνουν μεταξύ τους διαγώνια. Το ιμάτιο μαζεύεται στο ύψος της μέσης και η μάζα αυτή έρχεται εμπρός, χαμηλά στην κοιλιά, όπου ο καλλιτέχνης, για να αποφύγει τη μονοτονία, δημιουργεί δυο δέσμες πτυχών διαταγμένες σε αντίθετες καμπύλες-τόξα. Η πρώτη δίνει τις κυματιστές απολήξεις του ιματίου πάνω στο βράχο, ενώ το τόξο της δεύτερης κάμπτεται αντίστροφα στο επάνω μέρος του αριστερού μηρού και δίνει το πέρασ του ιματίου που θα έφτανε μέχρι τα πόδια της μορφής. Τμήματα του βράχου, στο πίσω μέρος, έχουν αποκρουσθεί, ενώ τα υπόλοιπα που σώζονται μας επιτρέπουν να παρατηρήσουμε ότι η επιφάνειά του είναι ομοιόμορφα δουλεμένη και χωρίζεται με λοξές γραμμές σε ζώνες από στρογγυλά εξογκώματα.

Το γλυπτό, μετά την παραπάνω περιγραφή, μπορεί να χαρακτηρισθεί ως περιοπτο έργο. Το βάρος όμως της δουλειάς του γλύπτη πέφτει περισσότερο στην πλάγια αριστερή, κατά τρία τέταρτα πλευρά του, όπου τονίζεται η πλαστικότητα του σώματος, είναι αναλυτικότερη η πτύχωση του ιματίου και στο βράχο που προεξέχει μένει ελεύθερη μεγαλύτερη επιφάνεια. Η πλευρά αυτή πρέπει νομίζω να θεωρηθεί ως η κύρια όψη του μνημείου.

Το μικρό τμήμα του κορμού που σώζεται πάνω από τον ομφαλό μας επιτρέπει, μετά από προσεκτική παρατήρηση, να βγάλουμε ορισμένα συμπεράσματα για το πάνω μέρος του σώματος που λείπει. Η θέση του ομφαλού, που είναι λίγο μετατοπισμένος προς τα αριστερά, και η λοξή γραμμή που διακρίνεται συνηγορούν για μια στροφή του κορμού προς αυτή την κατεύθυνση. Επιπλέον η επιφάνεια της κοιλιάς αριστερά πάνω από τον

ομφαλό ανεβαίνει κατακόρυφα, πράγμα που σημαίνει ότι το σώμα από δω και πάνω παύει πλέον να γέρνει προς τα πίσω, αλλά ήταν στητό. Έτσι η μορφή παίρνει ανάταση και κατέχει στο χώρο μια επιφάνεια παράλληλη με εκείνη των σκελών από τα γόνατα και κάτω. Όσον αφορά τη στάση των χεριών της γυναικείας μορφής μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα, εφόσον κανένα ίχνος τους δεν υπάρχει στο σωζόμενο τμήμα, ότι ήταν και τα δύο υψωμένα.

Για τη χρονολόγηση του έργου, ιδιαίτερα βοηθητική είναι η σύγκρισή του με δύο κυρίως έργα που έχουν όμοιο μοτίβο. Με τη μορφή της Αγοράς των Αθηνών¹, αριθ. S1530, και με το άγαλμα του Μουσειού Χαλκίδας².

Στυλιστικές ομοιότητες με τη μικρή γυναικεία μορφή της Αγοράς των Αθηνών, η οποία ερμηνεύεται από τον Η. Tompson ως Μούσα και χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4ου π.Χ. αιώνα, παρατηρούμε στην επεξεργασία της περιοχής της κοιλιάς και όλης της αριστερής πλευράς (βλ. πίν. 4α,β με το γλυπτό της Αγοράς και πίν. 1α και 2α)³. Με το άγαλμα της Χαλκίδας, που χρονολογείται από τον Χρ. Καρούζο στη δεκαετία 440-430 π.Χ., διαπιστώνουμε όμοια μοτίβα στην πτυχολογία σ' όλο το κάτω τμήμα του σώματος⁴. Επισημαίνουμε κυρίως την ομοιότητα που παρουσιάζουν οι πτυχές στο ελλειψοειδές σχήμα που δημιουργείται από το προβαλλόμενο αριστερό πόδι και το τράβηγμα του ιματίου στο πάνω μέρος του σκέλους (βλ. πίν. 1α και για της Χαλκίδας στην ΑΕ, 1953-54 (Β'), 30 κ.ε., πίν. Ι). Από το άγαλμα της Πέλλας λείπει βέβαια ο πλούσιος κυματισμός των αναλυτικών πτυχών που υπάρχει στο γλυπτό της Χαλκίδας⁵ και χαρακτηρίζει επίσης πολλά αττικά έργα του 4ου π.Χ. αιώνα⁶. Λιτότερο σε παιχνιδίσματα και φωτοσκίαση από τα αττικά πρότυπα του, το γλυπτό της Πέλλας διακρίνεται από

1. H. Thompson, «Hesperia» 21 (1952) 109 κ.ε., πίν. 28c-d. O. Palagia, «Euphranon» 1980, 8, εικ. 2.

2. Ι. Κωνσταντίνου, ΑΕ 1953-54 (Β'), 30 κ.ε., πίν. Ι-ΙΙ. Χρ. Καρούζου, Τηλαγές Μνήμα, «Χαριστήριον εις Α. Ορλάνδον», Γ', 279 κ.ε., πίν. LXXVIII και LXXIX, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. W. Fuchs, Die Skulptur der Griechen, 1979, 269, εικ. 297.

3. Για την άδεια της δημοσίευσης των εικόνων ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια κ. E. Harrison.

4. Όπως αυτό φαίνεται στην αριστερή πλάγια κατά τρία τέταρτα πλευρά, που είναι και η κύρια όψη των δυο αγαλμάτων.

5. Βλ. σχετικά ΑΕ, ό.π., 39.

6. Πρβ. τις έξεργα δουλεμένες καθιστές γυναικείες μορφές των αττικών στηλών του προχωρημένου 4ου αι. π.Χ. Παράδειγμα η στήλη της Δημητριάς και Παμφίλης (βλ. G. Lippold, Plastik, 1950, 245 και σημ. 10, πίν. 87, 3), όπου στην καθιστή μορφή της Παμφίλης παρατηρούμε μεν ομοιότητα στον τρόπο της απόδοσης του ιματίου, συγχρόνως όμως διαπιστώνουμε ότι η πτόχωση είναι πλουσιότερη και πιο λεπτομερειακά αποδοσμένη.

κάποια γραμμική διάθεση και απλοποίηση. Ωστόσο η σχέση του με την αττική παράδοση του 4ου αι. είναι προφανής¹ και μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για έργο ενός αξιόλογου τεχνίτη που έχει αφομοιώσει τα διδάγματα της κλασικής τέχνης. Μια χρονολόγηση στο τελευταίο τρίτο του 4ου π.Χ. αιώνα νομίζουμε ότι θα ήταν η πιο σωστή.

Για την ερμηνεία της μορφής, το πιο σημαντικό στοιχείο που μας δίνει το μνημείο είναι ο βράχος. Μορφές που κάθονται σε βράχο έχουμε και στην ανάγλυφη και στην ολόγλυφη πλαστική. Ο βράχος, δηλωτικός του ορεινού τοπίου, σχετίζεται με διάφορες μορφές, από τη μια μεριά με μορφές του κάτω κόσμου, από την άλλη με μορφές μουσών, νυμφών ή με μορφές από τον κύκλο της Αφροδίτης. Αναφέρουμε μερικά από τα επιτύμβια ανάγλυφα έργα με απεικονίσεις σκηνών του κάτω κόσμου, όπως είναι το μικρό αέτωμα της Ζυρίχης², η μετόπη του Εθνικού Μουσείου της Αθήνας, αρ. 1688³, η ζωφόρος της Μαρώνειας⁴ και οι ανάγλυφες γυναικείες μορφές των αετωμάτων της σαρκοφάγου των θρηνωδών γυναικών της Σιδώνας⁵, ενώ δεν λείπουν και τα παραδείγματα από την ολόγλυφη πλαστική με μορφές που κάθονται σε βράχο και ερμηνεύονται ως επιτύμβια⁶. Δύσκολα θα μπορούσαμε να αποφασίσουμε για τον επιτύμβιο ή αναθηματικό χαρακτήρα της μορφής, με βάση τα λιγοστά εικονογραφικά στοιχεία που μας προσφέρει.

Η δεύτερη άποψη ενισχύεται όμως από το χώρο της εύρεσης του έργου, που δεν είναι περιοχή νεκροταφείου. Όπως απέδειξαν οι εκτεταμένες έρευνες των τελευταίων χρόνων στην Πέλλα και η μελέτη του ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης, το κληροτεμάχιο αρ. 552, μέσα στο οποίο βρέθηκε το γλυπτό, ανήκει σε οικοδομικό τετράγωνο της αρχαίας πόλης⁷.

1. Αττικές επιδράσεις έχουν διαπιστωθεί και σε άλλα μνημεία του βορειοελλαδικού χώρου. Βλ. σχετικά Θ. Στεφανίδου - Τιβερίου, ΑΕ 1980, 44 και 49 κ.ε. Ένα τελευταίο παράδειγμα μπορεί να αποτελέσει μια επιτύμβια στήλη, πρόσφατο απόκτημα της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης, αριθ. Βιβλίου Εισαγωγής 939. Η παράσταση δεξιώσης σε πρόσωπο ανάγλυφο πάνω στη στήλη αυτή, η οποία πρόκειται να δημοσιευθεί σύντομα, ανακαλεί παρόμοιες παραστάσεις από αττικές μαρμάρινες ληκυθούς και στήλες.

2. K. Schefold, *Meisterwerke griech. Kunst*, 1960, 83, 246, εικ. 308.

3. Ch. Picard, *Manuel IV 2*, 1279 κ.ε., εικ. 500.

4. Γ. Μπακαλάκη, *Ανάγλυφα*, 1969, εικ. 1.

5. W. Fuchs, ό.π., 448-52, εικ. 519, όπου και η καλύτερη βιβλιογραφία.

6. Πρβ. τη νεανική μορφή από το Μενίδι στο Βερολίνο, J. Charbonneau-R. Martin - F. Villard, *Grèce Hellénistique*, 1970, εικ. 247.

7. Επιφυλασσόμαστε να προτείνουμε ή να θεωρήσουμε επικρατέστερη κάποια άποψη για το πού ήταν στημένο το άγαλμα, αφού προηγηθεί ανασκαφική έρευνα στο χώρο της ευρεσής του και στην περιοχή γύρω απ' αυτόν.

Έτσι για την ερμηνεία της μορφής είναι σωστότερο να προσανατολιστούμε όχι σε επιτύμβια, αλλά σε έργα που παριστάνουν μυθολογικές μορφές, όπως νύμφες, Αφροδίτες και μούσες.

Στο β' μισό του 4ου αι. μορφές νυμφών σε βράχο είναι συχνές σε αττικά αναθηματικά ανάγλυφα. Τα παραδείγματα είναι πολλά και ενδεικτικά αναφέρουμε τη νύμφη αριστερά στο ανάθημα του Αγαθήμερου, αρ. 4466¹ του Εθνικού Μουσείου της Αθήνας, ενώ στο ανάγλυφο του Ευκλή, αρ. 2012² του ίδιου Μουσείου, η μορφή της νύμφης δεξιά κάθεται μεν με τρόπο παρόμοιο με τη μορφή της Πέλλας, αλλά στηρίζεται με την παλάμη του αριστερού χεριού στο βράχο και γενικά τη διακρίνει κάποια χαλαρή κίνηση. Καθιστές γυναικείες μορφές, που παριστάνουν νύμφες³ ή Αφροδίτες⁴, συναντούμε συχνά στην ολόγλυφη πλαστική της υστεροελληνικής εποχής. Στυλιστικά όμως οι μορφές αυτές, οι οποίες είτε κάθονται σε βράχο είτε ξαπλώνουν στηριζόμενες με τον αγκώνα ή την παλάμη του χεριού και φορούν μόνο ιμάτιο που σκεπάζει πολλές φορές τον έναν ώμο, βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από το γλυπτό της Πέλλας. Εμπνέονται από πραξitelικά πρότυπα⁵ και εκφράζουν τους φυγοκεντρικούς ρυθμούς της εποχής, στην οποία ανήκουν. Σημειώνουμε τέλος ότι στον 4ο αι., όπου χρονολογικά τοποθετήσαμε το άγαλμα της Πέλλας, η εικονογραφία της Αφροδίτης είναι διαφορετική⁶. Μετά τις παρατηρήσεις αυτές και μολονότι δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα να παριστάνει το γλυπτό της Πέλλας μια μορφή νύμφης⁷ ή Αφροδίτης, θεωρούμε περισσότερο πιθανή την άποψη ότι αυτό παριστάνει μια μορφή μούσας⁸ καθισμένης στο βράχο, όπως αυτή

1. U. Hausmann, Griechische Weihreliefs, 1960, 61 κ.ε., εικ. 31.

2. Ο. Palagia, ό.π., 8, εικ. 3, η οποία γράφει ότι ο τύπος της μορφής αρ. S 1530 της Αγοράς των Αθηνών (βλ. σ. 276 και σημ. 1) βρίσκεται πολύ κοντά στη νύμφη του αναγλύφου αυτού και αντίθετα με τον H. Tompson προτείνει την ερμηνεία της ως νύμφης.

3. Ο χαρακτηρισμός νύμφη επικρατεί περισσότερο και μόνο όταν η μορφή συνοδεύεται από έρωτα ονομάζεται Αφροδίτη, βλ. L. Laurenzi, AS Atene 33-34, 1955-6, 74.

4. Παράδειγμα η λεγόμενη Αφροδίτη της Πριήνης, βλ. G. Mendel, Musées Ottomans II, 1914, 101-102, αρ. 360. Για επαναλήψεις καθώς και ελεύθερες μεταφορές του τύπου βλ. A. Linfert, Kunstzentren Hellenistischer Zeit, 1977.

5. Βλ. L. Laurenzi, ό.π., 73, 74, 76, 87 κ.ε., πίν. 34, 35 και 36.

6. Από όσο γνωρίζουμε, στην πλαστική του 4ου π.Χ. αιώνα άγαλμα Αφροδίτης καθισμένης σε βράχο δεν υπάρχει.

7. Στην πιθανή απόδοση του γλυπτού ως μορφής νύμφης συναντούμε δυσκολίες στην ερμηνεία της κίνησης των χεριών, τα οποία, όπως ήδη αναφέραμε, βρίσκονται ψηλά.

8. Ως μούσα ερμηνεύει τη μορφή της Αγοράς των Αθηνών αρ. S 1530 ο Thompson, όπως αναφέραμε παραπάνω στη σ. 276, αλλά χωρίς αδιάσειστα επιχειρήματα. Συγκρίνοντας με τη μορφή αυτή ο H. Biesantz, Die Thessalischen Grabreliefs, 1965, 30, πίν. 38 L28, ερμηνεύει ως μούσα μικρό αγαλμάτιο του Μουσείου της Λάρισσας.

είναι γνωστή από απεικονίσεις σε πάρα πολλά έργα.

Τα έργα αυτά, τα οποία μπορούν να στηρίξουν την ερμηνεία μας είναι η πλάκα από τη βάση της Μαντίνειας¹, με τη μούσα που κάθεται σε βράχο, το ανάγλυφο του Αρχελάου², όπου τρεις μούσες εικονίζονται καθιστές, ενώ από το πλήθος των μουσών σε ρωμαϊκά αντίγραφα³ αναφέρουμε τη μούσα του Βατικανού⁴ και τις μούσες αρ. 37 και αρ. 41 της Μαδρίτης⁵, οι οποίες σε σύγκριση με τη μορφή της Πέλλας βρίσκονται τυπολογικά πλησιέστερα.

Η σύγκριση με τα παραπάνω μνημεία, καθώς και τα στοιχεία που μας δίνει το σωζόμενο κάτω μέρος του αγάλματος, δεν μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε σίγουρη αποκατάσταση και συμπλήρωση του επάνω τμήματος που λείπει. Έτσι, μολονότι, σε σύγκριση π.χ. με τη μικρή ελεφαντοστέινη μούσα της Αγοράς των Αθηνών⁶, παρατηρούμε την ίδια στροφή του κορμού προς τα δεξιά, δεν είναι δυνατή η συμπλήρωση ενός παρόμοιου οργάνου στα χέρια της μορφής της Πέλλας, γιατί το όργανο αυτό θα είχε αφήσει ίχνη στήριξης του πάνω στο βράχο. Μπορούμε μόνο να πούμε ότι τη μορφή τη χαρακτήριζε ένα μικρότερο σε μέγεθος attribut, το οποίο είχε σχέση με το σιδερένιο γόμφο που υπάρχει πάνω στο βράχο και ότι το αντικείμενο αυτό πιθανόν κρατούσε ή ακουμπούσε με το αριστερό χέρι.

Το άγαλμα αυτό, ένα από τα λίγα που σώθηκαν⁷ από τη λεηλασία που ακολούθησε μετά την κατάκτηση της πόλης από τους Ρωμαίους⁸, αποτελεί ένα μικρό δείγμα της πλαστικής σε μάρμαρο που μας έχει σωθεί ως σήμερα από την Πέλλα. Η ερμηνεία του ως μούσα φαίνεται αρκετά πιθανή.

1. G. Lippold, ό.π., 238, σημ. 2, πίν. 85, 2. W. Fuchs, ό.π., 455, εικ. 530/31, όπου και η νεότερη βιβλιογραφία.

2. A. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, 1961, 127 κ.ε., εικ. 497.

3. Σχετικά με τα πρότυπα του πλήθους των μουσών βλ. Bieber, ό.π., 128-130, και M. Robertson, *A History of Greek Art*, 1975, τ. 1, 562-564.

4. G. Lippold, *Vatican Katalog III*, 2 (1956) 312, εικ. 138, 47, ο οποίος τη συγκρίνει με τη μικρή ελεφαντοστέινη μούσα της Αγοράς των Αθηνών, η οποία επίσης κρατά λύρα προς τα αριστερά της, βλ. L. Shear, *AJA* 39 (1935) 444, εικ. 8.

5. A. Blanco, *Catalogo de la Escultura, Museo del Prado*, 1957, 39 και 42, πίν. XX VI και XXX.

6. L. Shear, ό.π.

7. Για άλλα έργα πλαστικής από την Πέλλα βλ. Μ. Ανδρόνικου, *Τα Ελληνικά Μουσεία*, 1974, 255.

8. Για την καταστροφή της πόλης βλ. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντόπουλου, *Πέλλα I, Ιστορική επισκόπησης και μαρτυρίες*, 1971, 90-91.

Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι η λατρεία των μουσών μαρτυρείται και επιγραφικά στην Πέλλα. Συγκεκριμένα σώζεται μια αναθηματική στήλη, αρ. ΕΠ 31, με την επιγραφή ΝΑΥΣΙΜΑΧΟΣ ΜΟΥΣΑΙΣ¹, η οποία μπορεί να χρονολογηθεί μέσα στον 3ο αι. π.Χ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

SUMMARY

Georgia Karamitrou-Mentesidou, Statue of a Female Seated Figure at the Museum of Pella.

The marble statue, n. 11 of the Museum of Pella, comes from the village Palea Pella and is of height 0,82 m.

It represents the lower part of a female figure seated on a rock. She wears a transparent ionian chiton and a mantle over her legs. The main side of the statue is its left one seen in three quarter view.

Compared with other sculptures, as with the possible Muse n. S1530 of the Museum of the Athenian Agora (H. Thompson, «Hesperia» 21, 1952, 109, pl. 28c-d) and the female statue of the Museum of Chalki I. Κωνσταντίνου, AE 1953-54 (B), 30-40, pl. I-III, the statue is dated in the last third of the 4th c. B.C.

It is probably a votive monument and it rather represents a Muse than a Nymph or Aphrodite.

---

1. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, ό.π., 47.

β. Ἀγάλμα αἰ. ΓΑΙΙ Μουσειῶν Πεέλας.
Κόρυα ὄφρη.

α. Ἀγάλμα αἰ. ΓΑΙΙ Μουσειῶν Πεέλας.
Κόρυα ὄφρη.

β. 'Αγαλμα αρ. ΓΛΙΙ Μουσείου Πέλλας.
Πλάγια αιώστηρή πλευρά.

α. 'Αγαλμα αρ. ΓΛΙΙ Μουσείου Πέλλας.
Πλάγια δεξιή πλευρά.

Ἄγαλμα αρ. ΓΛ 11 Μουσείον Πέλλας.
Ἡ πίσω πλενρά.

β. 'Αγαλμα S 1530 Αρχαίας Αγοράς Αθηνών.
Πλάγια δεξιά πλευρά.

α. 'Αγαλμα S 1530 Αρχαίας Αγοράς Αθηνών.
Πλάγια αριστερή πλευρά.